

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1991.2.05>

Virve-Ines LAIDMÄE*

VÄÄRTUSORIENTATSIOONIDE MÕJUST KUNSTITARBIMISELE (SOTSIoloogiline ASPEKT)

Tänapäeva tormiliselt teisenevat maailma iseloomustab teaduse ja tehnika kiire edenemine, elanikkonna haridustaseme tõus, kõikvõimaliku informatsiooni pealetung ja audiovisuaalsete teabevahendite areng. Kõik see muudab inimeste mõttemaailma, vajadusi ja vaba aja kasutamist. Misugune koht selles uues olukorras on kunstikultuuril? Üks võimalusi avada kunsti ja rahva suhteid on kasutada sotsioloogia uurimisvahendeid. Eesti teadlased on siin mõndagi saavutanud. On olemas ettekujutus sellest, mida inimesed mõtlevad hea raamatu või hea teatrietenduse all; sotsioloogidele on olnud sunnitud vastama isegi need, kes seni on rohkem teiste loodud lahanud-analüüsinud, s. o. kriitikud; eraldi on Eesti sotsioloogid uurinud niihästi «Sirbi ja Vasara» lugejaskonda kui ka kõikide kunstide tarbijaid — lugejaid, filmivaatajaid, teatriskäijaid, kunstinaütuste külastajaid ja teisi.¹ Sotsioloogilisele andmestikule toetutakse allpoolgi analüüsima, kui oluliseks peab Eesti töötajaskond kunstitarbimist ning mida erineva eluhoiakuga inimesed kunstist otsivad ja ootavad.²

Kunstid ja teised eluväärtused

On loomulik, et inimesed pole mõttelaadilt ühesugused, samased pole nende väärtusorientatsioonid ega konkreetsed püüdlused igapäevases

* Eesti Teaduste Akadeemia Filosoofia, Sotsioloogia ja Oiguse Instituut. 200 105 Tallinn, Estonia pst. 7. Estonia.

¹ Kask, K., Vellerand, L. Inimesed teatrisaalis. Tln., 1980; Lauristin, M. Kõnelused kirjandusest 1983. a. ajakirjanduses ehk kriitika sotsioloogi pilguga. — Looming, 1984, nr. 4, 545—554; Lauristin, M., Vihalemm, P. Eestlane raamatuostjana. — Looming, 1985, nr. 2, 247—256; Lauristin, M., Vihalemm, P. Raamatunõudlus ja kirjanduskultuur. — Keel ja Kirjandus, 1986, nr. 7, 385—393; nr. 8, 459—468; Meiner, N. Ühe sotsioloogilise küsitluse tulemusi. — Teater. Muusika. Kino, 1987, nr. 6, 15—23; nr. 7, 12—21; Perekond ja kultuur. Koost. E. Rannik. Tln., 1985; Sotsioloogilisi suletõmbeid Nõukogude Eesti kohta. Juhend. ja koost. J. Arutjunjan ja J. Kahk. Tln., 1980; Tammsaare ja meie. Nõukogude Eesti raamatukogundus XII. Toim.-koll.: I. Eenmaa, H. Jürman, J. Kopso, M. Lauristin, J. Veimer. Tln., 1982; Лайдмэ В.-И. Изобразительное искусство и его зритель. Опыт социологического исследования. Таллинн, 1976; Ластинг П. X. О музыкально-социологических исследованиях Эстонского радио. — Rmt.: Современные методы исследования средств массовой коммуникации. Материалы межреспубликанской научной конференции. Таллинн, 29—30 сентября 1980. Таллинн, 1983, 82—88; Лауристин М., Вихалем П. Чтение газеты «Сирп я вазар» как фактор приобщения к культуре. — Rmt.: Культура и свободное время (по материалам Прибалтийского региона и Ленинграда). Таллинн, 1982, 75—87; Мейнерт Н. Музыкальные ориентации населения Эстонии (отчет по первому этапу социологического исследования). Таллинн, 1988; Хансен Х. Взаимосвязь чтения специальной, научной и художественной литературы. Таллинн, 1981; Ярве М. Культурная деятельность населения (по материалам Эстонской ССР). Таллинн, 1985.

² Kirjutise allikmaterjaliks on Eesti TA Ajaloo Instituudi elulaadi sotsioloogia sektoris aastatel 1978 ja 1985 ühte meetodika järgi korraldatud Eesti töötava elanikkonna ankeetküsitlused. Välja jäid õpilased, üliõpilased, pensionärid ja koduperenaised. Koguti à 2000 ankeeti. Vastajateks olid mehed vanuses 18—60 ja naised 18—55. Kogutud materjal on representatiivne kogu Eesti töötajaskonna suhtes.

elus.³ Neid käitumise subjektiivseid regulaatoreid saab esile tuua, kirjeldades elusfääre, milles tegutsemist nimetatakse esmavajalikuks.⁴ Siinkirjutajat huvitavas valdkonnas — **suhtumises kunstikultuuri** — on viimase kümne aasta jooksul toimunud üsnagi märgatavad muutused. Öeldut selgitab erinevate eluvaldkondade eelistuste pingerida ja kunstisfääri asend selles.

Tähtsuseredelil esilduvad kõige olulisematena inimest väga lähedalt puudutavad valdkonnad — perekond, majanduslik heaolu ja lapsed. Neid märkis enda jaoks esmajärguliseks rohkem kui 80% Eesti töötajaskonnast. Et inimene oleks õnnelik, peab korras olema tema isiklik elu, peab olema süüa, juua, riideid selga panna ja koht, kus elada. Inimese esmased vajadused tuleb ka esmaselt rahuldada. Huvitav on tõik, et armastust ei peeta perekonnaelus nii tähtsaks teguriks kui teisi nimetatud tingimusi. Ilmselt ollakse seisukohal, et kuigi armastus on vajalik elu- ja abielu-õnneks, määrab rahulolu perekonnaeluga siiski hea läbisaamine abikaasaga, üksteise mõistmine ja arvestamine, perekonna materiaalne kindlustatus ning kõige tähtsamana — laste edusammud ja heaolu.

Inimese väärtusorientatsioonide maailmas konkureerib perekonna tähtsusega (ja viimastel aastatel on selle kindlasti edestanud) mure ümbritseva keskkonna saastamise ning loodushoiu pärast. Eesti on Nõukogude Liidus üks kõige suurema urbaniseerumusega vabariike — 70% rahvastikust elab linnades. Pole siis imestada, kui igas järgnevas sotsioloogilises küsitluses pidevalt suureneb vastajate hulk, kes vabal ajal viibivad sageli looduses. Ilmselt on see vastukaaluks kõigele linlikule ning tehniisistlikule meie igapäevaelus.

Edasi hõlmab eelistus sfääre, mis kalduvad rohkem ühiskonna suunas, seondavad indiviidi teiste inimestega. Praegusaja inimest iseloomustav suur infonälg tõstab eriti esile massikommunikatsioonikanalid. Enam ei suudeta elada eraldatult, suletuna üksnes kitsalt kohalike probleemide ringi. Huvi pakub kõik maailmas toimuv. Ajalehtede lugemine, raadio ja televiisori vahendusel maailma sündmustes osalemine on muide ainukesed vaba aja harrastused, mis hõlmavad kogu elanikkonda.

Järgnevad neli tähtsuselt võrdväärset valdkonda — kutsetegevus, kunstihuvide rahuldamine, sõbrad ja lemmikharrastused. Siinkohal ongi sobiv rääkida muutustest töötajaskonna eluhoiakutes. 1978. aasta küsitlusel asetses kunstitarbimine väärtusorientatsioonide süsteemis olulisimate seas. Oli alust väiteks, et kui on rahuldatud inimeste peamised eluvajadu-

³ Sel eesmärgil küsiti Eesti töötavalt elanikkonnalt 1973., 1978. ja 1985. a. ankeediga paljude teiste küsimuste seas sedagi, kui tähtsaks nad peavad perekonda, laste heaolu, kunstihuvide rahuldamist, lemmikharrastust, kutsetegevust, vaheldusrikast elu, armastust, majanduslikku heaolu, informeeritust maailmaprobleemidest, omaloomingut, loodust, sõpradega suhtlemist, lõbusat ajaveetmist, enesetäiendamist, sporti ja ühiskondlikku tööd. Kunstiharrastuste all mõeldi kinos, kontserdil, kunstinäitustel ja teatris käimist ning raamatute lugemist.

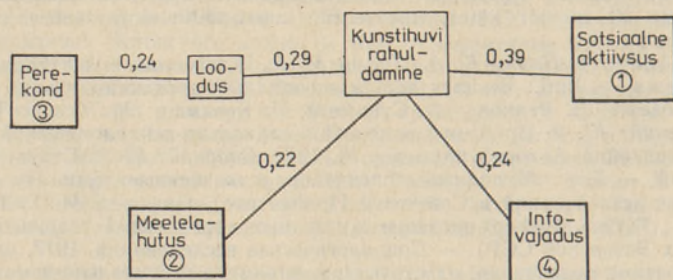
⁴ Eluväärtuste kohta vt.: *Пярна К. А., Титма М. Х.* Жизненная ориентированность вузовской молодежи. — Rmt.: Высшая школа и социально-профессиональная ориентация учащейся молодежи. II. Редкол.: А. Сукамяги, П. Кенкман, М. Титма. Тарту, 1975, 275—325; *Саарнийт Ю. Р.* Проблемы измерения социально-психологической структуры ценностных ориентаций. Автореф. канд. дис. М., 1982; *Саарнийт Ю. Р.* Структура жизненных ориентаций. — Rmt.: Молодежь: ориентации и жизненные пути (на материалах социологических исследований в Советской Прибалтике). Под ред. М. Х. Титма. Рига, 1988, 157—171; *Титма М.* Формирование жизненных ориентаций учащейся молодежи (на материалах Эстонской ССР). — Социологические исследования, 1977, пр. 3, 52—59; *Эрме И.* Ценностные ориентации, их структура, динамика и социально-демографические детерминанты (на материалах Эстонской ССР). — Rmt.: О формировании социальной однородности. Материалы к Всесоюзной конференции «Развитие социальной структуры советского общества» (Таллинн, 21—23 октября 1981). Редкол.: Ф. Р. Филиппов, Р. Н. Пуллат, М. Х. Титма jt. Таллинн, 1981, 217—221.

sed, mis on seotud perekonna, armastuse, majandusliku heaolu ja kutsetööga, siis hakatakse tähele panema ilu enda ümber ja ka kunstis. 1985. aastal pole kunstivajadus enam nii prevaleeriv, vaid kunstisfääri kõrvale on samaväärsetena asetunud mitmesugused huvialad (auto-motosport, kollektioneerimine, kodu-uurimine, keelte õppimine, kodundus, aiandus, mälumäng jpm.), suhtlemine ja sõprusringkond. Miks on hakatud sõpru kõrgemalt hindama? Ilmselt tekitab kiire ja närviline elu, kivilinnas elamine, naabristest võõrdumine, väljaspool korterit otsekohe eikellegimaa laiumine tugevama vajaduse vahetute inimlike kontaktide järele.

Lisaks eelöeldule on märgata muutusi ka kunstitarbimise sisus. Kunstihuvi tagamaid on võimalik avada, analüüsides, missugusele kohale väärtusorientatsioonide üldises süsteemis asetatakse kunstiorientatsioon. Selleks on oluline eelnevalt selgitada eluhoiakute põhitüübid. Maksimaalse korrelatsiooni meetodi järgi koondusid 16 väljapakutud üksikväärtust kolme gruppi. Ühte liitusid omavahel tunnused, mida vastajad nimetasid kõige sagedamini koos. Seega iseloomustab iga grupp mingit kindlat üldisemat eluhoiakut.

Tähendusrikas on siinkohal 1978. ja 1985. aasta uurimuste andmete kõrvutamise. 1978. aastal asetus **esimesse** gruppi orientatsioon perekonnale, armastusele ja materiaalsele heaolule. **Teise** koondusid viibimine sõprade ringis, lõbus ajaveetmine, vaheldusrikas elu uute muljete ja uute tutvustega. **Kolmandas** orientatsioonitüübis tähtsustati kõrvuti kunstivajadusega ühiskondlikku tegevust, kutsetööd, huvialadega tegelemist, kursisolekut maailmaprobleemidega, omaloomingut, kehakultuuri ja enesetäiendamist. Viimati nimetatud hoiakutegrupp iseloomustab koondavalt meie ühiskonna sotsiaalselt aktiivset isiksust. Uuritava teema seisukohalt oli oluline, et kunstitarbimine seonduks just selle eluhoiakuga. Tulemus lubas järeldada, et sotsiaalne aktiivsus eeldab kindlasti ka teatud kunstikiindumuse taset.

Need kolm põhihoiakut on oma olemuselt suurel määral säilinud 1985. aastal muutumatuna. Ilmselt on sotsioloogiline andmestik suutnud tabada hoiakutesüsteemi objektiivset alget. Ometi on 1985. aastaks toimunud inimeste ellusuhtumises oluline nihe ja see puudutab ennekõike kunstitarbimist. Öeldut kinnitab korrelatsioonipuu, kus kunstisfääril on seosed kõigi kolme eluhoiakutüübiga (vt. joon. 1). Tal on tugevad sidemed ühelt poolt (1) suundumusega enesetäiendamisele, sotsiaalsele aktiivsusele, teisalt (2) meelelahutusele ja lõbusale elule ning kolmandaks (3) perekonnaorientatsiooniga. Esildub veel neljaski (4) seos — see on infovajaduse rahuldamine TV, raadio, ajakirjanduse vahendusel (edaspidi lühidalt «infovajadus»). Mida võiksid tähendada kunsti suhted nimetatud eluvaldkondadega? Sellele küsimusele püütakse järgnevatel lehekülgedel vastus anda.

Joon. 1. Kunstiorientatsiooni seos põhiliste eluhoiakutega (korrelatsioonipuu).

Et analüüsida ilmnenuid kunstihoiakuid, eraldati küsitletud kogumist inimesed, kelle sõnusti kunstitarbimine on oluline eluvaldkond. Edasi toodi kunstile orienteerujate hulgast omakorda välja erinevate eluhoiakutega vastajad. Arvuline jaotus igal konkreetset juhul on näidatud tabelis.

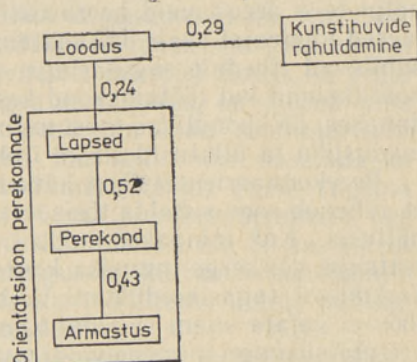
Kunstile orienteerujate eluhoiakud (%)

Eluhoiakud	Vastajate arv	Väga tähtis	Tähtis	Raske öelda	Ei oma tähtsust
Enesetäiendamine	1320	11,0	51,0	21,3	16,7
Meelelahutus	1308	14,4	41,5	16,7	27,4
Informeeritus	1331	25,2	59,8	7,4	7,6
Perekond	1299	65,3	24,3	8,9	1,5

Kunstihuvi ja perekond

Põimingu «kunstitarbimine—perekond» ilmneb üllatav, ent samas täiesti seletatav tõik. Nimelt pole need kaks valdkonda omavahel mitte otseselt seotud, vaid neid vahendab orientatsioon loodusele. Seosekett on skemaatiliselt esitatud joonisel 2.

See on huvipakkuv üksikult üldisele ülemineku peegeldus. Esimese astme, «perekond—loodus», mõte on selles, et perekonda tugevdavad ja kooshoidvad tunded, nagu sõbralikkus, hellus ja südamlikkus, üldistuvad omakorda kõrgema taseme hoiakusse. Sisaldub ju suhtumises loodusesse hinnang isiksuse headusele ja inimlikkusele üldse. Järgmine aste, «loodus—kunstitarbimine», kirjeldab olukorda, kus oskus näha ilu looduses kujundab eeldused, et seda suudetakse märgata ja nautida kunstiteoses. Nimetatud tunded — looduse ilu ja kunstiliu tajumine — on esteetilise elamuse erinevad avaldusvormid. Erandeid on muidugi alati, ent siinkohal on viidatud üldtendentsidele.

Joon. 2. Seos kunstitarbimine—perekond.

Kunstivajaduse ja perekonnaorientatsiooni seondumises arvab autor peegelduvat kodukeskse kunstitarbimise tähelepanuväärse leviku praegusaajal. Milles öeldu väljendub ja mis vahendid nähtust soodustavad? Meie kodud on kultuuriesemetega väga hästi varustatud. Eesti töötava elanikkonna küsitluse andmetel on peaaegu igas peres olemas televiisor (mustvalge teler — 70,3%; värviteler — 34,9%) ja raadio. Veelgi enam, nii mõnigi kord ei piirdu mitte ühega, vaid neid muretsetakse mitu. Ilukirjandusteos on 1985. aasta andmetel lektüürriks (loetakse tavaliselt koduseinte vahel) mitte harvemini kui kord-paar nädalas 67,7%-l töötajaskonnast. Seejuures 31,3%-l vastajatest on kodus oma isiklik raamatukogu, s. o. 300 ja rohkem teost. Kunstialaste ajalehtede jälgimist võib nimetada Eesti töötajaskonnas vägagi levinud harrastuseks: «Sirbi ja Vasara», «Literaturnaja Gazeta» ja muude väljaannete lugejaid on 77—80% küsitletuist. Heliplaatide-lintide kogusid on pooltel vastanuist (48%), maale, graafilisi lehti, akvarelle ja muid kujutava kunsti teoseid 29%-l. Kui veel

lisada, et enamik küsitletuist — 86,3% — veedavad oma vaba aja kodus, tundub igati olevat alust järeltuleks, et **põhiline kultuuritarbimine toimub koduses ringis ning nimelt siin kujunevad kunstieelistused ja -maitseid.**

Kes on need kunstihuvilised, kellele perekond on **väga tähtis** eluvaldkond? Kõige suuremad lahknevused on meeste-naiste ja noorte-vanade vahel. Ootuspäraselt on naiste seas meestega võrreldes märgatavalt enam neid, kellele perekond on oluline elusfäär (naistest 71%, meestest 56%). Vanus toob kaasa muutused. Nooruses, kui pole endal veel perekonda, ei tähtsustata ka elu seda külge (tõstis esile 56%). Vanemas eas on inimene sageli perekonnaelust juba väljas — lapsed on täiskasvanuks saanud, mehel-naisel erinevad huvid või on jäädud hoopis üksi. On arusaadav, et sellisel taustal perekonna väärtustamine on keskmisest nõrgem (58%). Kõige silmapaistvam on perekonna tähtsuse tunnetamine perekonna loomise aastatel ja keskeas (71%).

Osa teadlaste väitmist mööda võib koduse kultuuritarbimise ülekaalus sisalduda ka negatiivne olemus. Lähteks tõik, et seda tegevust on raske kontrollida ja suunata, mistõttu tulemuseks võib olla kunstihuvi madal kvaliteet.⁵ Hüpootees tundus niivõrd oluline, et siinkirjutaja pidas vajalikuks seda kas või osaliseltki analüüsida. Vaadeldi, kas perekonnale tugevalt orienteerunute vaba aja kasutusviisid, sh. kunstitarbimine, võiksid väärida etteheiteid. Esimesena hakkab silma, et sellise suundumusega vastajad jälgivad televiisorit päeva jooksul keskmisest tunduvalt enam tunde, kusjuures sugugi mitte alati nad ei vali vaadatavaid saateid, vaid televiisor on lahti kogu öhtu (perekonnaorientatsiooniga inimestest valib 43%; kogu töötajaskonnast 58%). Ent võib-olla on nende vabas ajas palju teisi arendavaid harrastusi? Küsitluse andmetel tegelevad need inimesed jõudeajal peale TV vaatamise aktiivselt käsitöö ja meisterdamisega, suhtlevad tihedalt sugulastega (mitte sõprade ja tuttavatega!). Tagasihoidlikumad kui töötajaskond keskmiselt ollakse aga erialases enesetäiendamises, ühiskondlikus töös, mitmesuguste loengute kuulamises, populaarteadusliku ja üllatuslikult ka ilukirjanduse lugemises.

Perekonnaorientatsioon kätkeb mõningat vastuolu veel selleski mõttes, et väheneb soov suhelda tõsisema kunstiga sümfooniakontserdil või kunstinäitusel. Kui minnakse kodust välja kultuuriüritustele, siis peamiselt teatrisse või kerge muusika kontserdile. Isegi kinoskäimine on sel rühmal keskmisest tagasihoidlikum. Võib arvata, et vaadates filme kodus miljöös ei vajata enam sagedat kinnominekut. Ilmselt on tugeva perekonnaorientatsiooniga inimene veidi mugavnenud ja võtab suurte raskustega ette koduväliseid üritusi.

Tihedamini kui keskmiselt kuulavad perekonnaelu tähtsustanud vastajad plaadi- ja magnetofonimuusikat. Kodust helidemaailma intensiivistab veelgi raadiost kerge muusika pidev kuulamine. See on intervjuuvastuste kinnitusel fooniks igapäevastele tegemistele — pesupesemisele, toakraamimisele, söögi valmistamisele ja muule. Foonimuusikat aga kindlasti kunstina ei tajuta. Öeldu pole üksnes perekonnaorientatsiooniga inimeste kultuuritarbimise negatiivseid tahke, niisamasugused puudused (küll vähe-maal määral) ilmnevad rahva elulaadis tervikuna. On isegi kirjutatud meie kodude «helilisest saastastusest».⁶

Kuigi ei saa alahinnata perekonnaorientatsiooni ja kindlasti ka mitte eitada kodu mugavuse ning majandusliku kindlustatuse tähtsust perekonnale, tuleb ometi arvestada, et nimelt **üliaktiivne** suundumus kodusele vaba aja veetmisele võib endaga kaasa tuua sisuliselt passiivsema elulaadi. Ilma süsteemita kodune kultuuritarbimine tõstab küll elanikkonna informeeritust kunstisündmustest, ent seda tihti taju sügavuse arvel.

⁵ Коган Л. Н. Художественная культура и художественное воспитание. М., 1979, 58, 59.

⁶ Nirk, E. Mosaiikvõlv. Tln., 1978, 66.

Kunsti sotsiaalseid funktsioone uurinud teadlaste sõnutsi on kunst niihästi tegelikkuse tunnetamise vahend kui ka saadud teadmiste levitaja.⁷ Siia sobiks lisada Hegeli tabav lausung: kunst; see on rahva esimene õpetaja.⁸ Teoreetikute mõtetega seonduvad ka sotsioloogiliste küsitluste tulemused. Eesti töötajad nimetavad 1985. aastal silmaringi avardamist, ümbritsevast maailmast teadmiste saamist enamiku kunstide juures olulisemate suhtlemismotiivide seas. Kino puhul oli seesuguselt vastanuid 56,4%, teatri puhul 44,6% ja isegi kujutava kunstiga seoses, kus kümme aastat tagasi infovajaduse rahuldamist märgiti vähemkaalukate motiivide hulgas, tõusis kunsti selle külje tähtsustajate hulk 26,4%-le. Olulisuse järjekorras on see motiiv kujutava kunstiga lävimise põhjuste seas teisel kohal kunstimeisterlikkuse nautimise järel (33,6%). Peale üldise teadmiste orienteerituse võib ilmingule leida lähteimpulssse kujutavast kunstist endast. On ju näiteks vägagi huvitavad ja samal ajal informatiivsed O. Soansi Eesti-teemalised kaardid, seda ka kunstivallas võõramale inimesele.

Kirjanduse puhul on teadmistele orienteerumine (78,5%) mõistetav, sest osa kirjandusest on eesmärgi kohaselt informatsiooni pakkumisele suunatud. Ootuspäraselt on kriminaalromaanid, seikluskirjandus ja armastusromaanid kõige loetavamad teosed (81—86%), kuid vägagi huvipakkuvatena on märgitud ka dokumentaalkirjandust ja publitsistikat (44,2%), reisikirju, teisi maid ja rahvaid tutvustavaid raamatuid (75,6%) ning erialakirjandust (69,7%). Elanikkonna suur teabevajadus väljendub aga eelkõige järsus huvi tõusus populaarteadusliku kirjanduse vastu. Kui 1966. aastal luges seda laadi raamatuid 43,9% töötajaskonnast, siis 1985. aastal oli vastav arv juba 61,8%. Teatmeteoste erilisest buumist Eestis on palju räägitud ja faktiga, et ENE on olemas igas eesti peres, on jõutud juba ära harjuda. Enam ei küsitagi, kas ikka peab iga kodu raamaturiiulit ehtima see universaalteatmik. Infovajaduse tõusuga võiks seostada ka fakti, et teaduslikku fantastikat on hakanud märgatavalt enam lugema isegi need, kellele see žanr oli 1978. aastal võõras ja vastuvõetamatu, kes seda laadi filme ja raamatuid mõneti eitasid. Jutt on üle 50-aastastest inimestest. Muidugi ilmneb siinkohal praegusele kultuurisituatsioonile iseloomulik asjaolu: inimesed on muutunud kunstikultuuri uutele nähtustele ja tendentsidele tunduvalt vastuvõtlikumaks.⁹

Teatud määral võiks infovajaduse kõrgest tasemest ka negatiivset alget leida. Et inimene täiskasvanuna tunneks end kunstivallas kindlalt, peab kunstisoodne hoiak ja oskus taieist tajuda tekkima juba nooruseas. Koolis aga kujundatakse ennekõike noorte isiksuse ratsionaalset külge, emotsionaalsete joonte arendamine on jäänud unarusse. Näiteks kirjandusteose lahtimõtestamisel omandatakse koolis süzeeline tõlgendusmall, mis võib kaasa tuua oskamatuse teose kunstilist külge avada. Kujutava kunsti alahindamisega (lõpeb ju kunstiõpetus 6. klassis) on jõutud vastuoluni, et kuigi kunstinaütustel ei käi tühine osa õppurkonnast, peab kolmveerand näitusi külastavaist õppureist oma külastussagedust liiga tihedaks.¹⁰ Ilmselt ei lähtu näitusele mineku algatus mitte õpilaste endi huvist, vaid neid viiakse sinna eelkõige kooliekskursiooniga. Tuleviku seisukohalt võib posi-

⁷ Столович Л. Н. Жизнь—творчество—человек. Функции художественной деятельности. М., 1985, 391.

⁸ Гегель Г. В. Ф. Эстетика, I. М., 1968, 57.

⁹ Дадамян Г. Г. Современная культурная ситуация и проблемы ее социологического изучения. — Рмт.: Вопросы социального функционирования художественной культуры. М., 1984, 15.

¹⁰ Alumäe, S. Abiturientide hinnanguid oma vaba aja tegevuste kohta. — Рмт.: Педагогикateaduselt koolile 1981—1985. Konverentsi materjalid. Didaktika ja õpetamise meetodika. Koost. E. Noor. Tln., 1986, 126.

tiivseks osutada see, et teabehoiakuga inimesed peavad vajalikuks ja prestiižikaks teada kunstnike nimesid, olla informeeritud nende loomingu-
gust. Nagu kirjutavad M. Lauristin ja P. Vihalemm, võib nimelt prestiižimehhanism olla see väline sund, mille mõjul vaadatakse ära igavana tunduv film, võetakse kätte keeruliseks peetud autori raamat. Ja seda põhjusel, et tajutakse — asend sotsiaalses hierarhias nõuab vältimatult teatud esteetilise harituse taset.¹¹

Kunstide teadmusliku külje rõhutamine sõltub ka vastajast endast. Üllatuslikult tõusid vastandlikeks gruppideks erineva kõrgharidusliku profiiliga vastajad: tehnilise intelligentsi seas oli see hoiak keskmisest mõnevõrra madalam (eriti tähtis 16,4%), humanitaarlaste hulgas aga tunduvalt kõrgem (33%). Pigem oleks küll oodanud teadmistehuvi seostumist rohkem tehnikakiindumusega. Vanuseteguri puhul infot eelistav hoiak tugevnes aastate lisandumisel (kuni 24-aastased — 16%; üle 50-aastased — 36%). Kuidas neid ilminguid seletada? Mainitud juhtudel tuleb esile kunstitaju kahe pooluse — ratsionaalse ja emotsionaalse — vahekord. Kunsti võidakse tajuda intuiitiivselt, emotsioonide pinnalt lähtudes. Ent teose süvakihtideni jõudmiseks on vajalik ka teadmiste juurdelulitumine. Niisugune mõttekäik lubab järeldada: humanitaarse kõrgharidusega ning kesk- ja vanemas eas kunstihuvilised võtavad taieheid vastu mitmetahuliselt ja süüvinult. Ei piirduta üksnes näitustel, teatris, kontsertidel käimisega, vaid loetakse juurde kunstialast kirjandust ja jooksvat kriitikat.

Milline on nende inimeste huvideväli vabal ajal, kellel kõrge teabevajadus seostub kunstikiindumusega? Lisaks populaarteadusliku kirjanduse lugemisele on nad aktiivsed ühiskondlikku tööd tegema, osa võtma loengutest ja poliitringidest. Nende infohuvi ring hõlmab ka spordiprobleemistikku. TV-d jälgivad teadmistele orienteerunud vastajad üsna sageli, ent nad teavad, mis saateid vaadata. Nende inimeste vaba aja kohta saab põhimõtteliselt ainult positiivset kirjutada. Teha võib üksnes mõne vihje. Keskmisest näitajast madalam on siin kunstinäituste külastamine; ka osaletakse keskmisest harvemini aktiivsetes harrastustes, nagu kunstiline ise-tegevus, mitmesugused huvialaringid ja -klubid ning muu. Sotsiaalne aktiivsus selle kõige laiemas ja positiivsemas tähenduses võiks endas koondada kõik elu arendavad momendid enam-vähem tasakaalus.

Edasi on huvipakkuv arutleda, miks seostus infovajadus just kunsti-orientatsiooniga, mis on selle ilmingu eriline tähendus. Kõige paremini on nähtuse alged analüüsitavad kirjanduse näite najal. Võetagu järgmine vastuolu: ühelt poolt on töötajaskonnas 2,6% neid, kes viimase aasta jooksul pole lugenud ühtki raamatut, ent teisalt ei lähtu üsna suur osa lugejatest kirjanduse hindamisel raamatunõudlust uurinud teadlaste andmeil mitte esteetilisest hinnangukriteeriumidest, vaid otsib raamatutest abi eelkõige igapäevaelu praktiliste probleemide lahendamisel. Nende eriliseks (ja vast isegi ainukeseks) huviks on koka-, kodu-, remondi- jt. elutarbelised raamatud.¹² Sellise suundumuse ülekaalukus iseloomustab kirjandus- ja infohuvi seose negatiivset tahku. Positiivse küljena tuleb märkida juhtumeid, kus enesearendamisel on abivahendiks sellised raamatud nagu «Mosaiik», «Teadus ja tervis», «Pedagoogika rahvaülikool», «Suuri mõtlejaid» jms. Kuigi, jah, aimeraamatut kunstiteoseks nimetada küll ei saa.

Varem lasus info andmise põhiroll kunstidest eelkõige kirjandusel. Nüüd on raamatute maailmale lisandunud väga võimas vahend — televisioon, mis ühelt poolt propageerib kunsti (konserdiülekanDED, teletalavastused jms.), teisalt aga kasutab teabe ilmestamiseks tihti kunsti väljendusvahendeid. TV-d saab mõõndusega nimetada üheks kunstiliigiks, millel on

¹¹ Lauristin, M., Vihalemm, P. Eestlane raamatuostjana, 252.

¹² Samas, 249, 250.

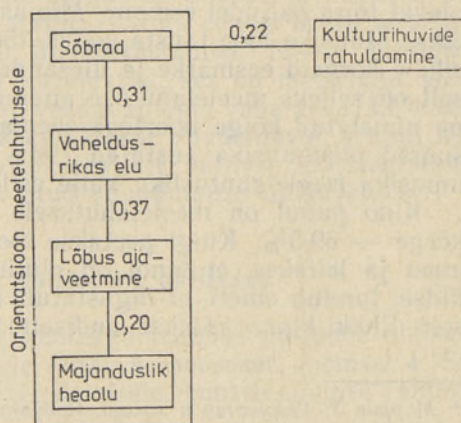
oma spetsiifilised väljendusvahendid. See tõik võib olla tähtsustanud hoiakut, kus kunsti ühe ülesandena nähakse informatsiooni edastamist, teiste inimeste elu ja ümbritseva maailma lähemat tutvustamist.

Lõpuks veel üks, vahest isegi kõige kaalukam põhjendus, miks teadmiste vajaduse rahuldamisel on pöördutud nii kaugemas minevikus kui ka 1985. aastal kunstide poole. Lähtub see asjaolust, et pikemat aega on eristatud kaht liiki infotarvet. Ühelt poolt vajadust saada kunsti abil teavet tegelikkuse probleemidest, teisalt aga kunsti enda väärtustest. Ehkki täiest peaks otsima eelkõige kunstilist infot, tingis aeg olukorra, kus paljudest ühiskonna valuküsimustest sai rääkida ainult kunsti vahenditega, sedagi vihjamisi. Seesugune situatsioon on kaasa toonud ebanormaalselt suure huvi ametlikult mittelubatud teemasid kajastava kunsti vastu. Vihjetekirjanduse kõnekaid näiteid on A. Rõbakovi menuromaani «Arbati lapsed», kirjanduslikult tasemelt üsna nõrk raamat. Lugejad ei vajaks seda laadi ilukirjandusteoseid, kui oleks pakkuda ajaloolaste huvitavalt ja ausalt kirjutatud töid. Loodetavasti väheneb tulevikus tunduvalt kunsti roll kunstivälise teabe vahendajana.

Kunstihuvi ja meelelahutus

Matemaatiline analüüs maksimaalse korrelatsiooni meetodi abil andis seosekети, mis on kujutatud joonisel 3. Kunstihuvi ja meelelahutust vahendavaks sillaks on eluväärtus «viibimine sõprade ringis». See põiming viitab kunsti võimele ühendada inimesi omavahel, pakkuda lävimis- ja suhtlusvõimalusi. Suhtlemisvajadus on esiletõstetumaid inimtarbeid üldse. Kinno, näitusele või teatrisse mineku põhjuste seas on vägagi tihti kohata ütlushi: «Tore on koos teistega kinno minna.»; «Täiesti üksi ma sinna küll ei oleks läinud.»; «Teatriskäik on perekonda ühendav ettevõtmine.» Ka esteetikud, kirjeldades kunsti kommunikatiivse funktsiooni kahest olemusest, rõhutavad, et liini kõrval tegelikkus—autor—retsipient toimub veel teinegi suhtlemine, nimelt retsipientide endi vahel kunstiteose vastuvõtu protsessis.¹³

Osa kunstide, eriti kino ja teatri puhul annab kunstitajule palju juurde just kollektiivne vastuvõtt, ühise emotsiooni (naer, kurbus, nutt jms.) tunnetamine. Ehkki kunstinäituste vaatamist võib rahvahulk mõneti segada (49,5% näitustel käijatest märkis, et kõige parema meelega vaataksid nad väljapanekut täiesti üksi), vajatakse lõppkokkuvõttes ikkagi kedagi, kellega saadud muljeid jagada või siis teadjama seisukohti kuulata. Ent kui sõpradega koosolemise peaesmärgiks on üksnes lõbusa elu ja vahelduse otsimine, siis negatiivse tendentsina kanduvad need suhted üle ka kunstitarbimisele. Ja nii võib arvata, et kunst iseenesest on juba kõrvalise tähtsusega, ta on vahend, mitte eesmärk.

Joon. 3. Seos kunstitarbimine—meelelahutus.

¹³ Столович Л. Н. Жизнь—творчество—человек, 336.

Suundumust meelelahutusele ei ole põhjust mingilgi juhul alahinnata. Inglise filosoofi W. Morrise väljendust mööda on inimene kahe jõu — tegutsemis (töö) tahte ja lõbutsemistahte valduses.¹⁴ Onnelik ollakse üksnes siis, kui mõlemad vajadused leiavad rahuldumist, ka tarve meelelahutuse järele. Pole mõeldav, et inimene üksnes oma vaimu harib, on pidevalt tegev uute teadmiste hankimisega, samuti on väär arvata, et ainus sotsiaalselt oluline valdkond on töö. Inimene vajab ka lõbustusi. Küll aga tekitab negatiivseid nähtusi elusuundumustes meelelahutuse esiplaanile asetamine. Näiteks käib selle hoiakuga tihtipeale kaasas materiaalse jõukuse väärtustamine, asjastatud rikkuse tagaajamine. Siinkohal on sobiv märkida, et 1978. aasta küsitluse ajal seondus materiaalne heaolu perekonnaorientatsiooniga, 1985. aastal aga lõbusa ja vaheldusrikka elu otsimisega. Ilmselt on jõukus saanud osale inimestest omaette väärtuseks, lõbusa elu kindlustajaks, mitte niivõrd perekonnale normaalse elu tagajaks.

Mis puutub kunstisfääri, siis kunsti üks olulisi eesmärke on pakkuda inimesele lõbusat ajaviidet, lõõgastust ja meelelahutust. Siin on kunsti ülesanne olla tööpõhise taastootja, inimese tundemaailma tasakaalustaja, mistõttu näilise ebaolulisuse taga peitub lõppkokkuvõttes ikkagi inimese täiustamine. Mitteutilitaarne tegevus muudab inimese teiseks subjektiks, mis omakorda avaldab tagasimõju töö tootlikkusele.¹⁵ Alahinnates kunsti meelelahutusliku rolli võib jõuda omamoodi ummikusse. Ei leia sel juhul kunsti juurde teed enam need, kes tõsisemat laadi täiseid pole veel võimalised vastu võtma. Pealegi tasuks meenutada L. Stolovitši mõtet: «Me ei suuda ilma selle külje olemasoluta seletada miljonite ja miljonite inimeste tungi kunsti järele.»¹⁶ Ka viitab meelelahutusliku kunsti hukkamõistmine oskamatusel näha, kuidas kergem kunstilaad aitab üle minna raskema mõistmisele.

Kõikide kunstide juures nimetas Eesti töötajaskond 1985. aastal olulisena meelelahutuse pakkumist.¹⁷ Muusika puhul oli see teiste motiividega võrreldes esimesel kohal — 74,5%. Nimetatu kõrval rõhutatakse veel muusika erilist võimet tõsta inimese elutoonust, mõjustada meeleolu (46,9%), pakkuda vaheldust igapäevaelule (68,8%). Muusika võimaldab emotsionaalset katarsist, ta toimib füüsilise kaudu inimhingele seda ülendades. Meelelahutus muusikaga suhtlemise motiivina tundub aga siiski olevat liiga paljudel esmane. Mis asjaolud annavad alust niisuguseks väiteks? Muusika loob tausta kodus, töö juures, kohvikus ja mujal. Argimuuksikale kõrgeid eesmärke ja ülesandeid ei omistata, vaid täiesti ootuspäraselt on selleks meelelahutuse andmine. Või järgminegi arutus: muusikat on nimetatud kõige noortepärasemaks kunstiks¹⁸, ent noored on eelkõige suured popmuusika austajad (90%). Ilmselt peitub selleski tõigas alge muusika meelelahutusliku külje esiletõusule.

Kino puhul on meelelahutusele orienteerujate arv samuti suhteliselt kõrge — 69,5%. Kuigi peetakse loomulikuks kino meelelahutuslikku olemust ja leitakse, et kinol on oluline roll inimeste toomisel kunstivalda üldse, tundub ometi, et õigustatult räägitakse filmikunsti prestiiži langusest. Ehkki kinos käiakse endiselt tihti (see näitaja ilmutab langusten-

¹⁴ Моррис У. Искусство и жизнь. Избранные статьи, лекции, речи, письма. Комментарий Р. Усмановой. М., 1973, 58.

¹⁵ Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 26, ч. III, 265, 266.

¹⁶ Столович Л. Н. Жизнь—творчество—человек, 276.

¹⁷ Märgitagu, et näiteks V. Zuravljovi andmeil nimetatakse kunstidega suhtlemisel kõige tähtsamaks motiiviks «kunst laiendab silmaringi, annab teadmisi ümbritsevast maailmast» (58% vastanutest), väidet «kunst pakub meelelahutust» rõhutas üksnes 29% (noorte seas 26%!) (Журавлев В. В. Мир художественной культуры. Философские очерки. М., 1987, 178).

¹⁸ Кон И. С. Психология юношеского возраста. Проблемы формирования личности. М., 1979, 164.

dentsi), on suhtumine filmikunsti muutunud — filmivaatamist ei peeta enda jaoks kuigi tõsiseks tegevuseks, see on ajaviide ilma olulise ülesandeta. ENSV Tele-Raadiokomitee info- ja arvutuskeskuse sotsioloogide kinnitust mööda paigutus kino Eesti elanike küsitluses (aastail 1986—1987) teiste vaba aja veetmise vormide hulgas viimaste sekka. Kinost tagapool olid üksnes ühiskondlik töö, tantsuõhtud, diskoteegid ja kohvikuskäimine. Uurijad räägivad vajadusest muuta filmikunsti väheolulisest meelelahutuse valdkonnast tunnetuslikult aktiivse tegevuse sfääriks, samuti sellest, et kinokülastus peab kujunema prestiižikaks aktiks.¹⁹

Teatriga seoses nimetas meelelahutuse saamist enda jaoks kaalukaks motiiviks 54,1% vastajatest. Teatrikunsti meelelahutuslikku külge alahindamata tasuks siiski mõelda A. Efrose järgmisele väitele: teatripublik on halvenenud ja seda eelkõige põhjusel, et teatrisse on tulnud kinopublik.²⁰ Ilmselt on kõledad, külmad ja ebamugavad kinod peletanud osa inimesi kinost eemale. Otsides meelelahutuse kõrval ka pidulikkust ja mugavust, lähevad need vaatajad nüüd kino asemel teatrisse.

Niisiis — kuigi meelelahutuslikkus on kunsti vajalik moment, muutub probleemiks selle hoiaku ületähtsustamine. I. O. Gorbatšov, A. S. Puškini nimelise Leningradi Akadeemilise Draamateatri peanäitejuht, on öelnud: «Häirib see, et on tekkinud kunstitarbija, kes läheb teatrisse või kinno või istub televiisori ette hajameelse ükskõiksusega, peremeheliku veendumusega, et nüüd hakatakse tema meelt lahutama. Kultuuri käsitlemine üksnes lõbustusena, primitiivse teenindusliigina ei ole lihtsalt naiivne eksimus, see on põhimõtteline viga.»²¹

Kunsti meelelahutusliku külje esiletõstmist tuleb kritiseerida eriti põhjusel, et selle hoiakuga seostub kunstitaju kvaliteedi madaldumine. Kirjanikud räägivad kitsaskohtadest suure murega: «Televiisooni ja tarbekirjanduse peal üleskasvanud inimesel on raskusi kõigea, peale lihtsama jutukirjanduse või dokumentaalteose.»; «Huvi, mis valitses väärtkunsti vastu kuuekümnendail-seitsmekümnendail aastail, on raugenud.»²² Neil põhjustel on arusaadav, kui esteetikud ja kunstiteoreetikud eristavad mõisteid *kunstivajadus* ja *vajadus kunsti järele*.²³ Viimati toodu väljendaks siis mittekunstilist tarbimist, kus raamatute, filmide ja teatrienduste kunstiväärtusi ei pruugita tähelegi panna, vaid esmane on põnevuse ja meelelahutuse otsimine, sõpradega suhtlemine, prestiižikaalutlused jms.

Lugejale võib tunduda, et analüüsi käigus on unustatud põhitees: inimene vajab ka meelelahutust. Rõhutatagu — kogu eelnev kriitilise sisuga väitestik puudutab eelkõige hoiaku **ületähtsustamist**. Nende juhtumite põhjalikumaks avamiseks on allpool kirjeldatud, kes on meelelahutusliku suundumusega inimesed ja kuidas nad veedavad oma vaba aega. Et hoiaku eripärad ilmekamalt esile tuleksid, kõrvutatakse vaadeldavat gruppi nendega, kellel kunstitarbimine seostub sotsiaalselt aktiivse eluorientatsiooniga. Esmalt on antud viimati nimetatud suundumuse üldkirjeldus.

Kunstitarbimine ja sotsiaalne aktiivsus

Sotsiaalselt aktiivset inimest iseloomustab tegusus paljudes ühiskonnale olulistes eluvaldkondades. Sellele viitab ka seosekett joonisel 4. Siin ühenduvad suundumus huvialadega tegelemisele, kunstivajaduse rahulda-

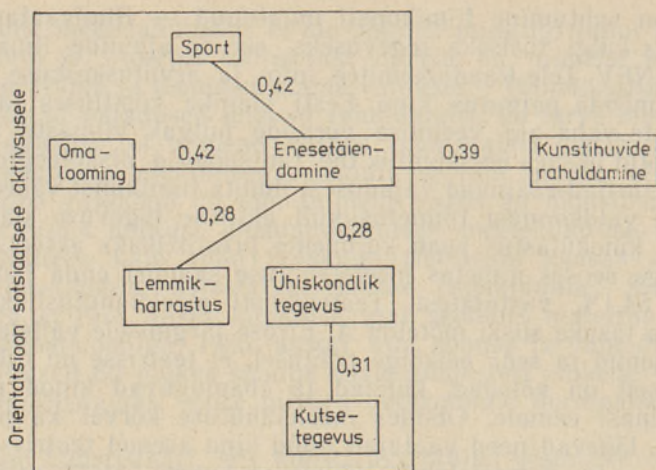
¹⁹ Meinert, N. Ühe sotsioloogilise küsitluse tulemusi. — Teater. Muusika. Kino, 1987, nr. 6, 20, 21.

²⁰ Эфрос А. Вопросы... вопросы. — Вопросы философии, 1986, nr. 10, 129.

²¹ Kongressi päevik. — Rahva Hääl, 1986, 2. märts.

²² Homme algab Kirjanike Liidu IX kongress. — Rahva Hääl, 1986, 23. apr.

²³ Еремеев А. Ф. Лекция по марксистско-ленинской эстетике. Части вторая и третья: Социально-коммуникативная природа искусства. Свердловск, 1971, 170, 171; Столович Л. Н. Жизнь—творчество—человек, 288.

Joon. 4. Seos kunstitarbimine—sotsiaalne aktiivsus.

misele, ühiskondlikule aktiivsusele ja kutsetööle. Sellele hoiakule on iseloomulik vajadus end väljendada tehnilises ja kunstiloomes, samuti tegelemine kehakultuuriga, oma füüsilise vormi säilitamise ja parandamisega. Nimetatud orientatsioonitüübi keskne väärtus, suundumus, mis liidab mitmed teised väärtused, on enesetäiendamise- ja enesetunnetamisvajadus. See üldistab ja toob esile kõige iseloomulikuma joone nende inimeste ellusuhtumises. See on püüe leida igast tegevusest, niihästi kunstialasest, poliitilisest, erialasest kui ka füüsilisest, arendavat ja loovat momenti.

Kunstimuvi seostumine selle grupi väärtustega, õigemini kuulumine grupi koosseisu, tähendab, et üldisele sotsiaalsele erksusele on kindlasti tunnuslik teatud kunstikiindumuse olemasolu (kuigi ei saa eitada ka erandite olemasolu). Obloomovlus kunstivallas on tihti seotud mõttelaikusega teisteski elusfäärides. Sellest selgub ka kunsti osa inimeste elus, mida ei tohi üleliia oluliseks, dominantseks pidada, ent mille tähtsust tuleb tunnustada. Suureks ei või kunsti rolli puhuda põhjusel, et kunstimuvi moodustab siiski vaid ühe osa erksast ellusuhtumisest, mis nõuab lisaks veel aktiivset osavõttu ühiskondlikust tegevusest, andumust oma kutsetööle jne.

Erinevate suhtumistüüpide väljatoomises ei ole autor ainuke. Mitmed Eesti teadlased on esitanud elulaadi tüpoloogiad.²⁴ Teiste uurijate töodes enda omaga sarnaste tulemuste ja mõttekäikude avastamine annab kindlust viidata järelduste suuremale objektiivsusele. Näiteks on siinses artiklis kirjeldatud kunstisuhete tüüpidel P. Vihalemma poolt pakutuga mõnigi kokkupuutepunkt, seda ka viimati kirjeldatud hoiaku puhul. Nimelt eristas P. Vihalem «harmoonilise» elulaadi tüübi²⁵, kus tähtsustatakse töövaldkonda, ühiskondlikku aktiivsust, ollakse huvitatud mitte ainult igapäevaelu, vaid ka globaalprobleemide lahendustest. Enamkõitvateks teemadeks on neile vastajaile kunst, psühholoogia, juhtimine ja poliitika, ent ka loodus ja aiandus. Siin vaadeldaval juhtumil, kus kunstitarbimine seostus sotsiaalse aktiivsusega, lisandusid nimetatud reale veel majandus, teaduse ja tehnika saavutused, emakeel, selle kasutamine ja arendamine, teised maad ja rahvad.

²⁴ Hion, E., Lauristin, M., Vihalem, P. Meie muutuv elulaad. Tln., 1988; Meinert, N. Ühe sotsioloogilise küsitluse tulemusi. — Teater. Muusika. Kino, 1987, nr. 7, 19—21; Raitviir, T. Elulaadi tüübid Eesti NSV-s. — Rmt.: Elulaad ja elukeskkond. Koost. P. Vihalem. Tln., 1981, 18—41; Ярве М. Культурная деятельность населения, 104—117.

²⁵ Вихалем П. Образ жизни и активность в информационной сфере. — Rmt.: Массовая коммуникация и развитие социалистического образа жизни. Материалы конференции. Тарту, 26—27 октября 1985. — Редкол.: М. Лауристин jt. Тарту, 1986, 52—55.

Kas eluhoiakud ja eluväärtused kanduvad üle ka käitumisse? Ideaalid võivad olla ilusad, ent mõttekaks muutuvad nad alles elus endas lahendust leides. Järgmise sammuna suundutaksegi aktiivse eluhoiakuga inimeste vaba aega eritlema. Seda tehakse kõrvutades sotsiaalselt aktiivse eluorientatsiooniga gruppi vastajatega, kellel ühendub kunstitarbimine lõbusa ja vaheldusrikka elu otsimisega.

Andmed pakuvad üllatusi juba sotsiaal-demograafilisi iseloomustajaid vaadates.²⁶ Näiteks kuigi meeste hulgas on vähem kunstihuvilisi, paistavad nad silma naistest märgatavalt aktiivsema orienteeritusega enese-täiendamisele (meestest — 68%; naistest — 58%). See fakt ärgitab esitama hüpoteesi: mehed suudavad kunstitarbimisel paremini seostada taju kaht poolust, teadmuslikku ja emotsionaalset vastuvõttu. Sotsiaalselt aktiivse eluhoiakuga meeste hulgas see nii ka on (ent ainult siin): **pidevalt** loeb kunstikriitikat 36,7% meestest, seevastu 20,2% naistest. Kindlasti ei ole alust väita, nagu otsiksid mehed kunstidest enam lõbustust ja vaheldust kui naised. Arvudepaar on täiesti samane — 56%. Maal on kunstihuviliste üldarv linna omast küll väiksem, ent need, kes sellele valdkonnale on pühendunud, on linnaelanikest tõsisema kunstisuhtumisega: maal on protsentuaalselt tunduvalt vähem meelelahutuse otsijaid (maal — 42,3%; Tallinnas — 71,7%) ja vastupidi, rohkem juhtumeid, kus kunstitarbimine seostatakse enesetäiendamisega (maal 70,6%; Tallinnas 54,4%).

Milles võiks peituda taolise ilmingu põhjus? Vahest selles, et igapäevase elu ja maatöödega hakkama saamine nõuab pidevat aktiivsust ja eneseületamist. Maainimene on harjunud tegutsema ja ta teab, et tahtes midagi saavutada, peab ta eelkõige ise ettevõtlik olema. Näitena sobib tuua paljuräägitud fakt maainimeste suurest teatrihuvist, kus mitte ei oodata, millal teater ringreisile tuleb, vaid sõidetakse bussidega statsionaari etendusi vaatama. Peale huvi tuleb siinkohal kindlasti mängu ka vaheldusvajadus. Teadlaste andmed räägivad maaelanike tugevast polariseerumisest — ühelt poolt kultuuriliselt aktiivsed ja teisalt kultuurikaugemad inimesed.²⁷ Eristades maaelanike hulgast kunstihuvilised, on tähelepanusõõri sattunud just need, kes on oma kodukohas nn. **maa soolaks**. Nende õlul püsib kohalik kultuurielu ja nende entusiasmist sõltub kunstisõprade ringi laienemine. Linna elanikkonda iseloomustab suurem homogeensus, kuna kõik elanikkonna rühmad võtavad kultuurilistest harrastustest võrdsemalt osa kui maal. Seetõttu on arusaadav, et linnaelanikest kunstihuviliste üldmass esilbud mõnevõrra madalama kultuuritasemega kui maal. On ju esimeste hulgas igasuguse kunstisuhtega inimesi, küll enesetäiendamisele, küll meelelahutusele orienteerunuid. Linnas, eriti Tallinnas, on enam leida passiivsema elulaadiga kunstihuvilisi. Öeldule vihjab nn. isetegijate, näiteks taidluses osalejate tunduvalt suurem arv maal ja väikelinnades (21%), kui see on Tallinnas (10,2%).

Mis puutub noortesesse-vanadesse, siis mida vanemaid küsitlute gruppe vaadelda, seda enam kunstisõprade ring kitseneb. Ent kunstihuviliste endi seas on meelelahutustele orienteerunud eelkõige noored (65,6%; töötajaskonnas 55,9%). Kunstist arendavat momenti otsima on enamik vanusegrupe ühesugusel tasemel. Erandiks on üksnes üle 50-aastased, kus sellise hoiakuga inimesi on keskmisest enam (73,2%; töötajaskonnas 62%). Eks siin väljendu üldse vanemate inimeste tõsisem ellusuhtumine, sest

²⁶ Meeldetuletuseks. Arutluste lähteks on üksnes **kunstihuvilised**, s. t. töötajaskonnast on eraldatud need inimesed, kes kunstitarbimist peavad enda jaoks oluliseks valdkonnaks, ning kõik edaspidi ilmnevad eripärad ja ootamatused on põhjustatud sellele grupile tunnustlike omadustest. Siinkohal on liidetud vastused «väga tähtis» ja «tähtis».

²⁷ Ранник Э. Сближение уровня культуры города и деревни в Эстонской ССР. — Rmt.: Проблемы развития культуры в условиях индустриального региона. Под ред. Л. Н. Когана и Э. Э. Ранника. Таллинн, 1977, 173—179.

üleelatud mured ja elukogemused ei luba eelistavalt meelelahutuse otsimist ühestki valdkonnast, ka mitte kunstisfäärist.

Täiesti mõttekas tundus algselt hüpotees, et mida haritumad on töötajad, seda vähem on nende seas meelelahutust eelistavaid ja rohkem tõsisema kunstisuhtega inimesi. Võib ju üldtunnustatuks pidada tõika, et haridus on olulisemaid tegureid iseloomustamaks kunstihuvi sügavust. Ja tõepoolest: seos kunstihuvi—enesetäiendamine on kõige tugevam kõrgharidusega töötajate grupis, eelkõige humanitaarlaste seas (76%). Üllatuslikult on aga tehnilise intelligentsi hoiak samal tasemel madalamate haridusgruppidega (60,2%).

Veel suurem ootamatus tabas autorit liinil kunstitarbimine—meelelahutus. Nimelt kui meelelahutusele orienteerujaid on madala hariduse juures 45%, siis kõrghariduse puhul on nende osakaal juba 62%, kusjuures humanitaarlased ja mittehumanitaarlased otsivad ühesuguse innukusega kunstist puhkevõimalust ja meelelahutust.

Haridusgruppidest tekitab kõige tõsisemaid probleeme tehniline intelligents. Ootaks ju kõrgharidusega inimeselt kunstiväljal kindlamat ja oskuslikumat astumist. Ent küsitluse andmetest ilmneb hoopis, et enesetäiendamisorientatsioonis ei edesta tehniline intelligents isegi mitte algharidusega vastajaid, samas on nad aga lõbusa elu ja meelelahutuse otsimises keskmisest tunduvalt hakkajamad. Selle grupi kohta on teisedki uurijad kriitilisi seisukohti esitanud. Näiteks ei tee neile sugugi au niisugune hinnang: «Eriti selgelt ilmnes kultuurikriteeriumide tagaplaanile jäämine ja tunnetuslik-ajaviitelise raamatusuhte ühekülgne domineerimine kutsekoolide õpilaste, tehnikatüdengite, aga küllaltki sageli ka kõrg- või keskeriharidusega tootmisspetsialistide juures.»²⁸

Üldse on kõrgharidusega inimeste kunstisuhted praegusajal tõusnud murettekitavaks tõsiasiaks. Nimelt väitis A. N. Jakovlev järgmist: «Praeguseks on meil küllaltki palju igati haritud inimesi, kes ei tunnista tõsisemat vaimset tegevust. Nad loevad vaid kriminaalromaane, kinos käivad ainult seiklusfilme vaatamas, kõigist muusikažanritest tunnistavad üksnes hard-rocki. Nende kultuuritaotlused on agressiivsed ja piiratud.»²⁹

Arenenud kunstimaitse käsitleb kunsti funktsioone võrdlemisi tasakaalustatuna. Mis on põhjustanud kunsti meelelahutusliku külje liiga silmapaistva esiletõusu? Teaduse ja tehnika eelisarengu taustal annavad tunda kunstikultuuri rolli alahindamise poliitika tagajärjed. Kindlasti suunab inimest meelelahutust ja lõdvestust otsima vajadus korrastada sisemaailma vastandina kiirele elutempole, sotsiaalsete suhete pingelisusele ja vaimse elemendi osakaalu tõusule tööalases tegevuses.

Meelelahutusliku külje domineerimise juhtumites võib pidada lähteks ka haridussüsteemi vajakajäämisi. Saadakse ju koolist edasiseks eluks kaasa üksnes minimaalsed kunstiteose vastuvõtu oskused. Kunstiaineid on õppeplaanidesse mahtunud väga vähe, eriti keskkooliastmes. Esteetilise kasvatuse unarusse jätmine avab ukseid meelelahutuslikkusele ja vähenõudlikule maitsele kunstitarbimisel.

Nähtus peegeldab ka puudusi vaba aja teiste vormide valikus. Nimelt ei paku need piisavalt lõdvestusvõimalusi ja nii hakataksegi vaheldust ja meelelahutust otsima kunstist.

Kunstist ülekaalukalt lõbu ja vaheldusrikkuse otsimine on laiema sotsiaalse tähendusega hoiak, mille negatiivne olemus ei ilmne mitte üksnes kunstidega suhtlemisel, vaid peegeldab puudusi inimese elulaadis üldse. Väga hästi tuleb öeldu esile vaba aja veetmises. Esimene vihje on juba selles, et siin on üsna tähtis osakaal passiivsel puhkusel. Mõtisklemisaega on inimestele tõesti vaja. Ent tühjalt raisatud vaba aeg, tegevusetus on A. H. Tammsaare sõnusi kõige kurja juur, «tühiste mõtete ja hukutavate

²⁸ Lauristin, M., Vihalemm, P. Raamatunõudlus ja kirjanduskultuur, 463.

²⁹ Jakovlev, A. N. Aeg minna sõnadelt tegudele. — Sirp ja Vasar, 1986, 14. nov.

himude lähtekoht».³⁰ Seetõttu on oluline, missugused tegevused liituvad «niisama puhkamisega». Keskmistest näitajatest kõrgemale ulatub selle grupi aktiivsus järgmiste harrastuste puhul: plaadi- ja magnetofonimuu- sika kuulamine, ekskursioonidel ja reisirid käimine, sõpradega koosviibi- mised, linnas jalutamine, külaliste vastuvõtt, kohvikute külastamine. Veel kuuluvad nende huvidevälja üldlevinud harrastused, nagu ajalehtede lugemine ja TV vaatamine. Viimase suhtes eriti valivad ei olla. Iga nime- tatud tegevus iseenesest ei sisalda negatiivset momenti, ent üheskoos võivad nad moodustada sotsiaalselt aktiivse hoiaku vastandi. Mis puutub kunstidesse, siis lõbusat ja vaheldusrikast elu tähtsustavad inimesed pole sugugi madala kunstialase aktiivsusega. Nad käivad üsna sageli kinos, teatris ja kerge muusika kontserdil. Olukord muutub, kui jutt tuleb tõsi- sest muusikast. Siin on meelelahutusele orienteerujate osakaal publikus märgatavalt väiksem. Praegu on kerkinud tarve tunnistada selle hoiaku negatiivsete tagamaade olemasolu, näha võimalikke seostumisi passiivse elulaadiga, merkantilisusega teisteski valdkondades.

Sotsiaalselt aktiivse hoiaku puhul saab veendunult rääkida mitme- külge huvidevälja ja laia silmaringiga inimestest. Nimelt kõigi tegevuste korral, mis arendavad isiksust tervikuna, nii tema vaimu, hinge kui ka füüsi, on need vastajad keskmisest aktiivsemad. Kõrgem arengutase tuleb esile ka kunstidega lävimisel. Kui näiteks ülejäänud hoiakute puhul on raskemini mõistetavate kunstidega suhtlemine teinekord tagasihoid- likki, siis enesetäiendamisele orienteerunud kunstihuvilistel on sümfoonia- kontsertidel ja kunstinäitustel käimine silmatorkavalt sage. Erisuguseid vaba aja harrastusi vaadeldes lahkneb see hoiak teistest veel loengutest osavõtu, erialaste teadmiste laiendamise, ühiskondlikus töös, taidluses ja huvialaringides-klubides jm. osalemise poolest. TV-d vaatavad aktiivsed inimesed suhteliselt harva ja alati on jälgitav saade ette planeeritud. Pal- jud teadlased on kirjutanud mitmekülge aktiivsuse seaduspärasustest, olukorrast, kus eri valdkondades ilmnev aktiivsus on kuhjunud. Vaadelda- vas uurimuses nähtus see ilming nimelt hoiakus kunstitarbimine—sot- siaalne aktiivsus.

Autor on kaugel mõttest, et kunstihoiakud iseenesest mõjustaksid in- mese käitumist ülejäänud eluvaldkondades. Ei ole mõeldav näiteks soovi- tus, et käige aastas teatud arv kordi rohkem kunstinäitustel või sümfoo- niakontsertidel, siis tõuseb töö tootlikkus nii ja nii mitu protsenti. Ometi on eelneva sotsioloogilise andmestiku kinnitusele **mitmekülgne ja sügav** kunstivajadus üks tegureid, mis aitab kujundada sotsiaalselt tegusat in- mest. Kunstihuvi ja üldise aktiivsuse vahetõrja võib nimetada igivanaks probleemiks. Kuigi nad pole omavahel otseselt ja põhjuslikult seotud, on õige väita: üldise aktiivsuse suurendamine toimib ka kunstile intensiivis- tavalt ja kunstihuvi olemasolu on aprioorne osa erksast ellusuhtumisest.

Et kunst saaks täita oma tähtsat missiooni, ei piisa, kui laieneb kunsti- suhe, kus esmane on utilitaarne lähenemine ja meelelahutust ning argi- elule kompensatsiooni otsiv hoiak. Üksnes kunstitarbimise kõrgema taseme ülekaal toetab aktiivse eluhoiaku kinnistumist. Niisiis peetagu uutmise- muutmise tuhinas silmas ka esteetilise kasvatuse tähtsustamist, sest ilma **kunstivallas haritud** inimesteta on ühiskonnas praegusi suuniseid raske ellu viia.

³⁰ *Tammsaare-Hansen, A. Valitud artikleid. Tln., 1976, 128.*

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИЗУЧЕНИЯ ВЛИЯНИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ ЛИЧНОСТИ НА ПОТРЕБЛЕНИЕ КУЛЬТУРЫ

В статье на эмпирическом материале определяется система ценностных ориентаций трудящихся Эстонии и место в ней художественной культуры.

Более подробно прослеживается, чего ждут от искусства и что ищут в нем люди с разными жизненными установками. Математическая обработка полученных данных помогла выявить четыре наиболее существенных соотношения: потребление искусства — семья, потребление искусства — потребность информации, потребление искусства — развлечение, потребление искусства — социальная активность. Анализируются своеобразие и социально-демографические характеристики этих установок. Обосновывается, почему доминирование домашнего потребления культуры и, особенно предпочтение развлекательности в искусстве, могут стать установками с негативным социальным значением.

Базовым материалом для статьи послужили данные анкетных опросов трудящихся Эстонии, проведенных сотрудниками сектора образа жизни в 1978 и 1985 годах. Собрано по 2000 анкет.

Virve-Ines LAIDMÄE

THE INFLUENCE OF VALUE ORIENTATIONS ON THE CONSUMPTION OF ART (SOCIOLOGICAL ASPECT)

Today's changing world is characterized by a rapid progress of science and technology, an increase in the general level of education, onslaught of all kinds of information, development of the audiovisual media. All this changes people's needs, their use of leisure time, their whole way of life. What position do literature and the arts occupy in this new situation? We observed the problem using the data of two surveys (both based on 2000 questionnaires) performed by the Department of Sociology of the Institute of History of the Estonian Academy of Sciences in 1978 and 1985.

There is a strong orientation towards literature and the arts among the respondents — 72% of them consider art consumption a very important sphere of life. Also, the figures characterizing the intensity of contacts with literature and the arts are high. The overwhelming majority of the working population are interested in literature or some kind of arts. So, 91% of the working people read fiction, 88% go to the theatre, 76% visit art exhibitions, etc. However, similar interests may contain attraction of different deepness and level. One of the main factors which influences a person's attitude to literature and the arts is his life orientation, everything to which he gives high priority in his everyday life. Statistical analysis of the data of the surveys of Estonian working population showed that the attitude to literature and the arts is most strongly related with 1) orientation towards the family, 2) the need for information, 3) orientation towards entertainment and amusing life, 4) orientation towards self-perfection and social activeness.

1. The relation between the **orientation to family** and the need to be in contact with the arts reflects the widespread tendency to consume the arts at home. Our homes are very well equipped with articles of cultural needs: almost each family has a TV set or a radio (sometimes even several — 42% of the families have two radios and 10% have three). Frequent reading of fiction is favoured by the existence of private libraries (with more than 300 volumes) at home mentioned by 31% of the respondents. Keeping track of newspapers and magazines which deal with problems of literature and the arts is one of the most favoured activities (75—80% of the working population). Half of the respondents have a collection of records and tapes at home. As 86% of the respondents spend their spare time at home, we can assert that the consumption of culture takes mainly place at home where preferences and tastes for arts are formed.

Predominance of the home-oriented types of cultural consumption may have a negative side. As it is difficult to control and direct this kind of activity, interest in the arts may be of a low quality. According to our data, the ways of spending leisure time (incl. consumption of art) by the people who are strongly oriented towards family, deserve some reproach. People with this orientation watch TV for many more hours a day than the working people on the average, and they do not always select the programmes but have the TV set switched on for the whole evening (43% of this group and 58% of all the working population usually plan their TV watching). This group of respondents is above the average engaged in handicraft, they intercommunicate frequently with their relatives (not with their friends and acquaintances!), but they are more passive in perfecting their professional knowledge, in voluntary social activities, in reading popular

science literature and fiction. Orientation to family contains a contradiction in another sense as well: as the domestic way of spending leisure time prevails, the frequency of visiting cultural institutions decreases.

Although we cannot deny the importance of domestic cosiness and material security for a family, we must conclude that **very active** orientation to spending leisure time at home can bring about a more passive way of life.

2. Consumption of art and the need for information. Nowadays the working population has a remarkably great need for information (82% considered it very important). Widening one's mental outlook and gaining knowledge about the surrounding world were mentioned among the main motives for contacts with most kinds of arts (56% — cinema, 45% — theatre, 26% — fine arts, etc.). The strongest orientation towards information was revealed in relation to reading (79% of the working population). Therefore, it is understandable that among the favourites documentary literature and journals (44%), travel books and books introducing other countries and peoples (76%), and books connected with the respondent's profession (70%) are mentioned. Strong need for information is clearly revealed by the sharp increase in the interest in popular science literature (from 44% in 1966 to 62% in 1985).

Besides reading popular science literature, those oriented to obtaining information are active in voluntary social work, attending lectures and political clubs. They are interested also in sports. They watch TV rather frequently but selectively. One can only praise their way of spending leisure time. Only a few remarks could be made. This group visits art exhibitions less frequently than on the average, their participation in the active forms of hobbies like amateur art, hobby clubs, etc. is also below the average. Social activity should unite all the positive aspects of life in rather equal proportions.

3. Consumption of art and entertainment. One must not underestimate people's orientation to the recreational and entertaining function of art. One of the objectives of art is to offer fun, relaxation, entertainment, etc., i.e. to act as a regenerator of work force. Problems arise only when people overvalue the entertaining function of art. In this case no attention is paid to the aesthetic value of books, films and theatrical performances, instead excitement and amusement, intercommunication with friends, keeping one's prestige, etc. are sought.

The attitude towards literature and the arts as forms of entertainment is a serious social problem which reflects the defects of the way of life as a whole. People with this kind of orientation spend much of their leisure time at activities that do not contribute to the person's advancement — watching TV, passive leisure, going to cafes, walking about in the city, intercommunicating with friends, receiving guests, etc. None of the mentioned activities contains any negative aspects in itself, but all together they are contradictory to active life orientation. People oriented to entertainment do not exhibit low activeness in the consumption of culture, but they watch light films and theatre performances more than the average, they listen mostly to concerts of popular music. Their proportion in the audience of more serious forms of art is small.

The orientation to entertainment should not be criticized if a person with such orientation could also enjoy the aesthetic values of a work of art. However, presently we have to admit that this orientation, being related to a passive way of life and a mercantile attitude in other spheres of life, has some negative aspects.

Orientation to entertainment is relatively weakly related to the socio-demographic characteristics of a person. There are highly educated people who are not ready to any serious mental work. Their aesthetic ambitions do not exceed the level of detective novels, adventure films, hard rock. According to our data, orientation to entertainment is on the average characteristic of 55% of the working population, 44% of the less educated group and 62% of the more educated group. Professionals of different fields demonstrate great discrepancies in their attitudes. The assertion "a good book helps to understand life and to reveal its secrets more deeply" was much more frequently accepted by specialists in the humanities, while specialists in sciences tended to admit that a good book was necessary for recreation and amusement.

4. Social activeness and consumption of culture. This relationship is contradictory to all the above-mentioned ones. All the activities that contribute to the intellectual, mental and physical development of a person are dominating here. Voluntary social work, attending lectures, participation in hobby-clubs, reading books on politics and popular science, hiking, going on excursions, going in for sports are represented in the sphere of interests of this group considerably more frequently than on the average. A more advanced development level of this group of working people is revealed by their contacts with literature as well as the arts. When people with other types of orientation are sometimes modest in their contacts with more sophisticated forms of art, this group visits symphony concerts and art exhibitions much more frequently.

Attitudes towards entertainment and social activeness are the most contradictory among different orientations to literature and the arts. Art cannot realize its mission if only utilitarian attitude and orientation towards entertainment and seeking compensation for commonplace life will expand. Only the domination of higher levels of consumption of culture is able to support the active attitude towards life.